

De Heimanswetering en het Utrechts-Hollandse vredesverdrag van 1202

P.S.C. VAN DER PLAS

Tijdschrift voor
Waterstaatsgeschiedenis
23 (2014) 2, 45-55

Inleiding

In de Grote Zaal van het voormalige gemeenlandshuis van het hoogheemraadschap van Rijnland in Leiden zijn op een fries de belangrijkste jaartallen in zijn geschiedenis aangebracht. Het jaartal 1202 is opgenomen met de vermelding ‘Hollands-Stichtse Vredesbepaling inzake Rijnlands waterstaat’.¹ De vermelding heeft betrekking op een ongedateerd vredesverdrag dat vermoedelijk in 1202 onder toezicht van hertog Hendrik I van Brabant tussen graaf Dirk VII van Holland en bisschop Dirk II van Utrecht werd gesloten.²

De belangrijkste bepaling in dit verdrag is een regeling over de afwatering van het land van de bisschop door het land van de graaf. De graaf beloofde een dam in de Rijn bij de Zwadenburg te verwijderen als er drie weteringen aangelegd zouden worden en als de bisschop zou voorkomen dat water uit zijn gebied op ongelegen momenten via de Rijn het land van de graaf binnen zou stromen. Als de bisschop zich niet aan de bepalingen hield dan had de graaf het recht de dam tijdelijk weer dicht te maken.

De achtergrond van dit verdrag is dat een groot deel van het bisschoppelijke gebied ten westen van Utrecht (het land van Woerden) afwaterde via de Rijn en dus afhankelijk was van de medewerking van de graaf van Holland. De graaf had in 1202 echter zelf ook problemen met de afwatering van zijn gebied omdat de monding van de Rijn enige decennia daarvoor was dichtgeslibd zodat de afwatering naar het noorden verlegd moest worden.

Fockema Andreae stelt dat de bedoeling van het verdrag was dat de drie weteringen in Holland zouden worden aangelegd.³ Hierdoor zou de waterafvoer in Holland verbeteren waardoor ook het Woerdense water met zo min mogelijk overlast afgevoerd kon worden. Fockema Andreae stelt dat de Heimanswetering en de Oude Wetering als gevolg van dit verdrag zijn aangelegd. Hij baseert zich voor deze hypothese op het feit dat “van de vroegste ons bekende tijden de brug over de Heimanswetering en de Zwammerdamse brug gemeenschappelijk werd beheerd door de hoogheemraadschappen van Rijnland en Woerden”. Fockema Andreae doelt hierbij waarschijnlijk op een aantal vermeldingen uit het begin van de vijftiende eeuw in het archief van het hoogheemraadschap van Rijnland waaruit blijkt dat het onderhoud van de brug over de Heimanswetering en de brug bij Zwammerdam toen voor gezamenlijke rekening van het hoogheemraadschap van Rijnland en het groot-waterschap van Woerden kwam.⁴ Uit de rekening van Willem van Naaldwijk, baljuw van Rijnland en Woerden, uit 1371/1372 blijkt echter dat de brug toen volledig in eigendom was bij het groot-waterschap van Woerden.⁵

Van der Linden neemt de hypothese van Fockema Andreae grotendeels over.⁶ Hij is van mening dat de bisschop niet alleen medewerking moest verlenen aan de aanleg van de weteringen in Holland, maar daarvoor zelfs verantwoordelijk was. De Oude Wetering behoorde niet tot de drie weteringen omdat deze waarschijnlijk al eerder door de ambachten Leimuiden en Rijnsaterwoude was gegraven voor hun afwatering op het Leidse Meer.⁷ Omdat de Heimanswetering in Esselijkerwoude ook wel Woudwetering genoemd werd telt Van der Linden deze wetering als twee weteringen; de vrijwel in het verlengde van deze

1 E.H. van Tuyl van Se-rooskerken, ‘Voorwoord themanummer TvW Rijnland onbegrensd’, *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis* (TWG) 12 (2003), 49.

2 A.C.F. Koch, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299* (Den Haag 1970) (OHZ), dl. I nr. 246; K. Heeringa, *Oorkondenboek Utrecht (Utrecht 1920)* (OBU), dl. II nr. 557. Beide oorkondenboeken zijn online beschikbaar op <http://resources.huylgens.knaw.nl>.

3 S.J. Fockema Andreae, *Studieën over waterschaps-geschiedenis*, dl. IV: *Het Nedersticht* (Leiden 1950), 8.

4 Oud Archief van het hoogheemraadschap van Rijnland (OAR) inv.nr. 11, fo. 62v., 63 (1429) en inv. nr. 13, fo. 2v., 3 (27-6-1441): “Item des Molenaars brugge die van Woerden die ene helft ende Rijnlant die ander helft”; OAR inv.nr. 11, fo. 63v. (1435): “Item in aldusdanige manieren so willen die hiemr. van Rijnlant ende die hiemr. van Woerden besteden Heymans brugge”.

5 Nationaal Archief (NA), toegang (tg.) 3.01.01 (Graven van Holland), inv. nr. 1864: “Item heft Wil-len uytgheleyt (een zekere som) die hem die hoge

Afb. 1. Deel van de overzichtskaart van Rijnland uit 1647. A = Rijn; B = Heimans- of Woudwetering; C = Oude Wetering; D = Goog; E = voormalige Leidse Meer; F = Does; G = Zijl; H = Mare. I = Wendeldijkshoek; J = Vrije Boekhorst; K = Vrouwenne of Vrouwenveen; L = Hoogmaade. Beeldbank Hoogheemraadschap van Rijnland, A-4276.

wetering lopende Goog ziet hij als de derde wetering.⁸

In dit artikel zal de hypothese van Fockema Andreae en Van der Linden worden onderzocht. Het onderzoek zal zich toespitsen op de aanleg van de Heimanswetering omdat als gevolg van de latere onderhoudsverplichting van Woerden voor de brug over deze wetering het wel vast staat dat deze wetering in samenwerking met de bisschop van Utrecht dan wel met het groot-waterschap van Woerden is aangelegd. Zoals Van der Linden terecht stelde kunnen de Oude Wetering (en ook de Goog) door de lokale ambachten zelf zijn aangelegd voor hun afwatering op het Leidse Meer.⁹

Eerst zal het verdrag van 1200/1202 in het licht geplaatst worden van de politieke situatie van die tijd. Is de interpretatie van het verdrag door Fockema Andreae en Van der Linden juist? Is een andere interpretatie van het verdrag mogelijk en zo ja, welke interpretatie is het meest waarschijnlijk? En is het verdrag wel uitgevoerd of is het verdrag om een of andere reden een dode letter gebleven? Vervolgens zal een verdrag uit 1226 over de aanleg van sluisen bij de Wendeldijk worden besproken. Kan uit dit verdrag informatie over het al dan niet bestaan van de Heimanswetering in dat jaar worden gedestilleerd? Tenslotte zal een overeenkomst uit 1310 over de visserij van de Wendeldijk worden geanalyseerd. Is het mogelijk dat er een verband is tussen dit verdrag en de aanleg van de Heimanswetering?

De afsluiting van de monding van de Rijn

De Romeinse schrijver/militair Gaius Plinius Secundus Major (23-79) schreef over de Rijn dat deze rivier drie mondingen had: het Flevum (het 'Oer-IJ') in het noorden, in het midden de Rijn zelf en in het zuiden het Helinium (Maas).¹⁰ Publius Tacitus (56-117) beschreef enkele tientallen jaren later nog maar twee mondingen; de Germaanse tak die Rijn genoemd werd met een wilde stroming en de Gallische tak, Waal en Maas genoemd,

hyemraden van Rijnlant over ghelevert hebben, alse van eenre sluze, die zi op Sparendamme uten pet kuerden ende een nuwe daer in leyden, ende oec van der brugghie die over Claes Heynemanssoens wateringhe gaet, ende beyde toehoren den lande van Woerden". Deze rekening was door Fockema Andreae zelf twintig jaar eerder aan het licht gebracht. Zie: S.J. Fockema Andreae, *De uitwatering van Woerden op Rijnland en de geschiedenis der daarop gemaakte bepalingen* (Leiden 1930), 39.

⁶ H. van der Linden, 'De Zwammerdam', in: E.J. Dutilh e.a. (red.), *Met eerbiedigende werking, opstellen aangeboden aan Prof. Mr. L.J. Hijmans van den Bergh* (Deventer 1971), 119-131, aldaar 122; H. van der Linden, 'Oorsprong en ontwikkeling van het Hoogheemraadschap van Rijnland', *Holland, regionaal-historisch tijdschrift* 22 (1990), 129-149, aldaar 133-134.

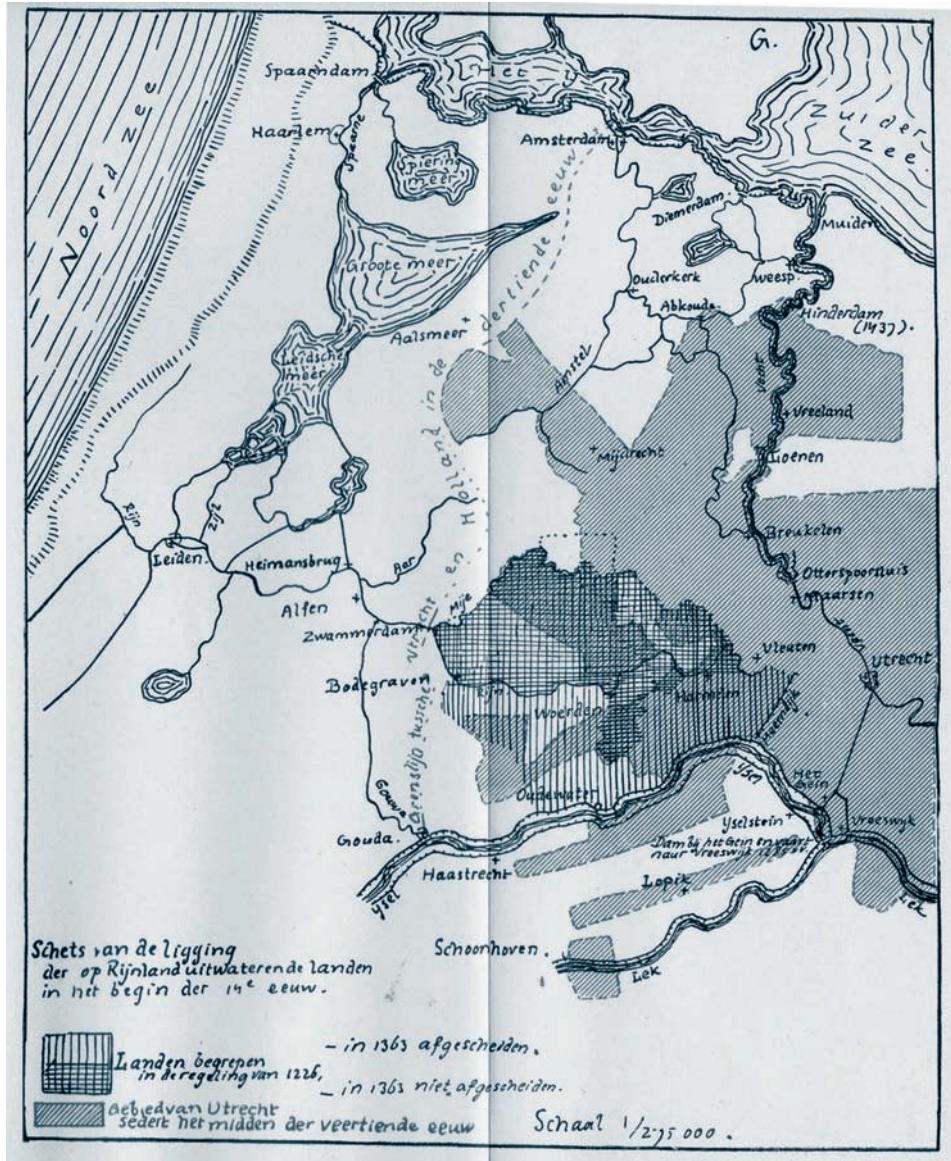
⁷ Van der Linden, 'Oorsprong', 133.

⁸ In dit artikel wordt met de naam Heimanswetering de hele wetering aangeduid.

⁹ Van der Linden 'Oorsprong' 133.

¹⁰ Gaius Plinius Secundus Maior, *Historiae naturalis*, IV. 15 (101) (<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/>).

Afb. 2. De afwatering van Rijnland en het land van Woerden in het begin van de veertiende eeuw. Overgenomen uit Fockema Andreae, *De Uitwatering*, 50.

11 Tacitus, *Annales*, 2.6.4 (www.benbijnsdorp.nl). Zie ook: M.F.P. Dijkstra, *Rondom de mondingen van Rijn en Maas. Landschap en bewoning tussen de 3e en de 9e eeuw in Zuid-Holland*, in het bijzonder de Oude Rijnstreek, (Amsterdam 2011), 49-57.

12 Dijkstra, *Rondom de mondingen*, bijlage 2, 463-468: "Laat daar je voorsteven leiden aan een heel lang sleeptouw om te voorkomen dat je schip door de snelle rivier achteruit wordt gesleurd".

13 D. Parlevliet, 'De Rijnmond verstopt', *Holland, regionaal-historisch tijdschrift* 33 (2001), 1-16, aldaar 9.

14 C. Dekker, 'De dam bij Wijk', in C. van de Kieft e.a. (red.), *Scrinium et Scriptura* (Groningen 1980), 248-266.

15 J. Buisman, *Duizend jaar weer, wind en water in de lage landen* (Franeker 1995), 348-374; Parlevliet 'De Rijnmond', 8-10; Dijkstra, *Rondom de mondingen*, 30 e.v.

waarin de stroming rustiger was.¹¹ Een gedicht van Alcuinus van York uit 780/781 over een reis langs de Rijn via Utrecht, Dorestad, Keulen en Mainz maakt duidelijk dat de noordelijke tak toen nog in gebruik was en een aanzienlijke stroming had.¹² Parlevliet heeft uit de lengte van de meander van de Rijn bij Valkenburg berekend dat de rivier in de tiende eeuw nog een forse hoeveelheid water afvoerde die niet veel minder was dan de waterafvoer van de hedendaagse Lek.¹³

Het einde van de Rijn als volwaardige rivier werd waarschijnlijk ingeluid in 1122 toen bisschop Godebald de stroom bij de splitsing van de Rijn en de Lek afdamde. Het doel hiervan was om het waterniveau in de Rijn te laten dalen zodat de daaraan gelegen ontginningen makkelijker konden afwateren.¹⁴ Een neveneffect was echter dat de stroomsnelheid in de Rijn zodanig afnam dat de rivier begon te verlanden. Omdat de Noordzee in deze periode zand voor en op de kust deponeerde (vorming jonge duinen) leidde dit in combinatie met de verminderde stroming geleidelijk tot verzanding van de monding van de Rijn. De monding is waarschijnlijk definitief afgesloten als gevolg van zandverplaatsingen tijdens de stormvloed van 21 december 1163.¹⁵

Voor het deel van het graafschap Holland dat loosde via de Rijn moest men dus een nieuwe afwatering realiseren. Dit alternatief werd gevonden door het water vanaf de Rijn bij Leiden in noordelijke richting naar het Leidse Meer en het Grote of Haarlemmer Meer

te leiden en vervolgens via het Spaarne, IJ en Almere naar de zee (afb. 2).¹⁶ Deze afwateringsroute was mogelijk doordat het IJ omstreeks het jaar 1000 naar het Almere was doorgebroken en de veendrempel die het Almere van de zee scheidde in het laatste deel van de twaalfde eeuw was weggeslagen.¹⁷

De al aanwezige veenstroompjes Does, Zijl en Mare, die voorheen vanaf het veenmassief in zuidelijke richting op de Rijn afwaterden, veranderden van stroomrichting en werden gebruikt om het Rijnwater naar het Leidse Meer af te voeren. Hiertoe werden zij door de gezamenlijke ambachten deels gekanaliseerd.¹⁸ Op een later tijdstip werd de verbinding tussen de Rijn en het Leidse Meer verbeterd door de aanleg van de Heimanswetering in combinatie met de al bestaande Oude Wetering en de Goog. Dat de weteringen nog lange tijd een belangrijke rol vervulden in de afwatering van Holland kan worden afgeleid uit een tweetal archiefstukken uit het begin van de zestiende eeuw waarin de visserij in onder meer de Mare, de Zijl, de Does en de Heimans- of Woudwetering werd verboden omdat daarbij vistouwen werd gebruikt die de doorstroming verhinderden.¹⁹

De grootste wateroverlast zal men ondervonden hebben in het laaggelegen gebied rondom Leiden. In deze stad werd de zuidelijke Rijnsoever in het laatste kwart van de twaalfde eeuw al bedijkt en beschoeid.²⁰ Het gebied direct ten noorden van Leiden lijkt nog tot in de tweede helft van de dertiende eeuw last had te hebben gehad van wateroverlast: het Vrouwenveen, Hoogmade en de Vrije Boekhorst werden toen uitgegeven voor (her?)ontginning met vrijdom van grafelijke lasten, een duidelijke aanwijzing dat vestiging in dit gebied kennelijk nog steeds niet aantrekkelijk was.²¹

Niet alleen het noordelijk deel van Holland was afhankelijk van afwatering via de Rijn. Ook een groot deel van het gebied van de bisschop bewesten Utrecht was grotendeels afhankelijk van afwatering via deze rivier en dus aangewezen op de medewerking van de graaf van Holland. Dat deze medewerking niet vanzelfsprekend was, blijkt uit een oorkonde van 25 november 1165 waarin keizer Frederik Barbarossa bepaalde dat de stroomversperring in de Rijn die graaf Floris III op de plaats Steckede of Zwadenburg wederrechtelijk en met geweld had opgeworpen, doorgegraven en vernietigd moest worden omdat de inwoners van het bisdom door de afdamming langdurige overstromingen, zware rampen en ondragelijke verwoestingen hadden ondergaan.²² Waarschijnlijk veroorzaakte het water dat vanuit het land van de bisschop Holland binnen stroomde daar volgens graaf Floris te veel overlast en (mede) daarom had hij op de grens van zijn gebied bij de Zwadenburg een dam in de Rijn gelegd, later de Zwammerdam genoemd.²³ De keizer bepaalde dat de dam die de bisschop in 1122 in de Rijn bij Wijk had gelegd mocht blijven liggen. Ook werd het de inwoners van Utrecht toegestaan een wetering graven door het land Noda (Neude) in Utrecht, waarschijnlijk om zo een afwatering naar de Vecht tot stand te brengen.²⁴ Of graaf Floris gevolg gaf aan het bevel van de keizer is niet zeker want in 1169 klaagde bisschop Godfried bij de keizer dat de graaf hem dringende ergeris en verontwaardiging bezorgde.²⁵ Hierna hebben zich voor zover bekend gedurende enige jaren geen problemen tussen graaf en bisschop voorgedaan; hierbij zal wel een rol hebben gespeeld dat in de periode van 1178 tot 1196 een broer van graaf Floris bisschop van Utrecht was.

Het verdrag van 1202

In het in de inleiding genoemde ongedateerde verdrag worden drie zaken besproken. Eerst komt de al besproken bepaling over de afwatering van het land van de bisschop door het territoire van de graaf aan de orde. Vervolgens wordt afgesproken dat een aantal kleine disputen door wederzijdse mannen en zonodig door de graaf van Dachsburg zullen worden opgelost. Ten slotte belooft graaf Dirk te bevorderen dat zijn broer Willem de bisschop geen overlast meer geeft.

De bepaling over de afwatering luidt letterlijk vertaald als volgt: de graaf belooft op

¹⁶ Opmerkelijk is dat er geen enkele indicatie is dat men ooit geprobeerd heeft water in zuidelijke richting via Vliet, Delft en Schie naar de Maas af te voeren; dit lijkt waterstaatkundig toch niet onmogelijk te zijn geweest.

¹⁷ C. de Bont, *Vergeten Land. Ontginning, bewoning en waterbeheer in de westnederlandse veengebieden (800-1350)* (Wageningen 2008), 360-368; Buisman, *Duizend jaar*, 361.

¹⁸ S.J. Fockema Andrae, 'De Visbrug te Leiden', *Leids Jaarboekje* 43 (1951), 56-65; Van der Linden, 'Oorsprong', 131; Parlevliet, 'De Rijnmond', 13-15.

¹⁹ OAR inv.nr. 17, fo. 18 (3 maart 1517): "de dijkgraaf klaagt over Willem Jacobszoon, omdat hij dagelijks met vier korven onder de Heimansbrug vist, een belangrijke waterlozing van Rijnland"; OAR inv.nr. 17, fo. 47 (24-3-1518): "Dijkgraaf en hoogheemraden keuren dat niemand in de Mare, de Leede, de Zijl, de Does, de Heimans- of Woutwetering, de Rijn of de Gouwe, noch onder de bruggen die daarover liggen, met hangende of staande vistouwen mag vissen op verbeurte van de touwen en een boete van 10 £".

²⁰ M.F.P. Dijkstra, M.W. Endeman, 'De fasering en de opgraving Aalmarkt-school', in: M.F.P. Dijkstra, C.R. Brandenburg (red.), *Archeologisch en bouwhistorisch onderzoek naar 800 jaar bewoning langs de Oude Rijn, ter plaatse van het voormalige St. Catharinagasthuis (Leiden 2011)*, 32-35; H.H. Vos, 'Het bodemprofiel van de Breesstraat', *Archeologie in Leiden (Leiden 1978)*, 37-42. Zie ook: F. Lugt, *Het ontstaan van Leiden (Leiden 2012)*, 145-154.

²¹ In 1230 verleent Graaf Floris IV schotvrijdom aan de bewoners van het land van de abdij van Rijnsburg dat later Vrouwenveen of Vrouwenne genoemd zou worden (OHZ II, nr. 523). In 1252 beleeft graaf Willem II Dirk van Poelgeest met het gebied dat later Hoogmade werd genoemd onder vrijstelling van grafelijke lasten voor de nieuwe inwoners (OHZ II, nr. 938).

Enkele weken later wordt Boudewijn van Noordwijk beleend met het gebied dat later de Vrije of Lage Boekhorst genoemd werd, waarbij wederom de nieuwe inwoners schotvrijdom verkregen (OHZ II, nr. 940). Zie afb. 1.

22 OHZ I, nr. 158.

23 Er waren in die tijd meer geschillen tussen graaf en bisschop, bijvoorbeeld over de Utrechtse helft van de Echternachse kerken in Holland. Op een ongedateerde lijst van deze geschillen, die volgens Heeringa is opgesteld in periode 1159-1169 (OBU I, nr. 428), komt de Zwammerdam niet voor. Dit kan betekenen dat deze lijst van vóór 1165 dateert en dat de dam in 1165 nog vrij recent was. Zie ook D.P. Blok, 'De Hollandse en Friese kerken van Echternach', *Naamkunde* 6 (1974), 167-184, aldaar 169.

24 J. van Galen 'Waar lag de Noda', *Maandblad van Oud-Utrecht* 14 (1939) nr. 1, 2-13; J.M. van Winter, 'Frederik Barbarossa en de Noda in 1165', *TWG* 20 (2013), 1-5.

25 OBU I, nr. 461: "urgente molestia et indignation".

26 "Comes ad petitionem ducis promisit destruere damnum in Suadenburch salvo iure suo, videlicet ut tres aqueductus qui vocantur weteringe preparantur, et ut aqua in tempestiva in terram comitis ire non permittatur, quam si prohibere non poterunt homines episcopi tempestive, comes licite obstruet damnum tamen diu quousque aqua cohibeatur, et tunc statim destructor dammus". Met dank aan W.B. Tukker.

27 Van der Linden, 'De Oorsprong', 134-135.

28 Dijkstra, *Rondom de mondingen*, 50; G.P. van de Ven, 'De uitwatering van de landstreek tussen de Rijn en Hollandse IJssel tot 1850', in: L.Giebels (ed.) *Waterbeweging rond Gouda van ca. 1100 tot heden* (Leiden 1988), 9-23, aldaar 14.

29 M. Gumbert-Hepp en J.P. Gumbert, *Annales Egmondenses* (Hilversum 2007), 283-333; H. Bruch (ed.) *Johannes de Beke, Chronographia* (<http://resources.huysgens.knaw.nl>), hoofdstukken LVI-LXIII (89-111); H. van Rijn (ed.), *Quedam Narracio de Groning-*

verzoek van de hertog de dam bij Zwadenburg af te breken onder voorbehoud van zijn rechten; dat wil zeggen dat drie waterwegen die weteringen worden genoemd in gereedheid worden gebracht en dat het ontijdige water niet toegestaan wordt naar het land van de graaf te gaan; in het geval dat de dienstlieden van de bisschop het (water) niet tijdig zullen kunnen tegenhouden, zal de graaf het recht hebben de dam te blokkeren zo lange tijd (als nodig is) totdat het water bedwongen is, en (zal) op dat moment meteen de dam (weer) afbreken.²⁶

Fockema Andreae en Van der Linden interpreteerden deze bepaling als volgt. De graaf beloofde een opening in de Zwammerdam te maken zodat het land van Woerden via de Rijn kon afwateren. De bisschop moest dan wel aan twee voorwaarden voldoen. Ten eerste moest hij drie weteringen aanleggen tussen de Rijn en het Leidse Meer om zodoende de waterafvoer in Holland te verbeteren. Ten tweede diende de bisschop waterstaatkundige maatregelen te nemen in eigen land om te voorkomen dat water uit het land van Woerden op ongelegen tijdstippen naar Holland zou stromen. Van der Linden dacht hierbij aan een sluis in de Rijn in of bij de Zwammerdam.²⁷ Als er toch op ongelegen momenten (lees: bij wateroverlast in Holland) water uit het land van Woerden naar Holland zou stromen, dan had de graaf het recht de opening in de Zwammerdam tijdelijk dicht te maken.

Wat opvalt is dat deze uitleg van de bepaling wel erg in het nadeel van de bisschop is. Hij moest drie weteringen aanleggen in Holland en bovendien waterstaatkundige maatregelen nemen in eigen land, maar had daarna nog geen enkele zekerheid dat de graaf de Zwammerdam niet op enig moment zou blokkeren. Er is ook een andere en minder eenzijdige uitleg van de bepaling mogelijk, namelijk dat het de bedoeling was dat de bisschop de drie weteringen in eigen land zou aanleggen. Als er geen water via de Rijn afgevoerd mocht worden zou hij met behulp van deze weteringen tijdelijk op een andere – waarschijnlijk wel minder optimale – manier kunnen afwateren. Te denken valt bijvoorbeeld aan weteringen vanaf de Rijn naar de Hollandse IJssel (zoals de later aangelegde Enkele en Dubbele Wiericke) of vanaf de Mije naar de Amstel.²⁸ Deze interpretatie heeft bovendien het taalkundige voordeel dat de bepaling bestaat uit een samenhangend geheel van middel, doel en sanctie.

Een studie van de politieke omstandigheden waaronder het verdrag tot stand is gekomen kan hopelijk antwoord geven op een drietal vragen. Ten eerste de vraag uit welk jaar het verdrag afkomstig is; ten tweede de vraag welke uitleg het meest waarschijnlijk is en ten derde of het verdrag eigenlijk wel is uitgevoerd.²⁹

Graaf Dirk VII was in 1190 zijn vader Floris III opgevolgd na diens overlijden tijdens de derde Kruistocht. Dirks jongere broer Willem had zijn vader op de kruistocht begeleid maar raakte bij thuiskomst als snel in conflict met Dirk en zocht onderdak bij de Friezen. In 1196 overleed hun oom de Utrechtse bisschop Boudewijn van Holland. Graaf Dirk wilde daarop een andere oom als bisschop aan laten stellen. Graaf Otto I van Gelre kwam echter met een tegenkandidaat. Beide kandidaten reisden naar Rome maar overleden kort na elkaar. Hierop werd in 1197 Dirk van der Are tot bisschop Dirk II van Utrecht gekozen. Keizer Hendrik VI overleed in 1197. Hij liet een nog slechts vierjarig zoontje achter. Hierdoor ontstond een strijd om de troon tussen Hendriks broer Philips van Zwaben uit het geslacht van de Staufen en de door de paus gesteunde Otto IV uit het geslacht van de Welzen. Deze machtsstrijd zou de komende decennia de politieke verhoudingen in een groot deel van Europa beïnvloeden. Graaf Dirk moest op 3 november 1200 hertog Hendrik van Brabant als leenheer erkennen voor zijn gebieden bezuiden de Maas en onder meer de stad Dordrecht.³⁰ In de desbetreffende oorkonde wordt de bisschop van Utrecht als eerste getuige van de hertog vermeld dus mogelijk speelde hij ook een rol bij deze overeenkomst. Ook werd tussen de graaf en de hertog nog een handelsverdrag afgesloten waarbij de vrije vaart van kooplieden werd geregeld.³¹ De kronieken maken geen melding van een dispuut of oorlog tussen hertog Hendrik en graaf Dirk in dat jaar zodat het onbekend is waarom deze verdragen zijn afgesloten.³²

In 1202 werd bisschop Dirk tijdens een bezoek aan Friesland door Willem gevangen

genomen maar vervolgens door enkele Friezen bevrijd. Graaf Dirk viel Het Sticht binnen en trok daarop brandschattend naar Utrecht waarbij de kerk van Woerden werd verbrand en de bisschoppelijke tol bij het Gein belegerd. Graaf Otto van Gelre viel tegelijkertijd het oosten van Het Sticht binnen maar werd al snel gevangen genomen door hertog Hendrik van Brabant. Graaf Dirk schoot graaf Otto te hulp en verwoestte Tiel en Orthen, maar werd op zijn beurt op 7 september 1202 door hertog Hendrik gevangen genomen. Bisschop Dirk zag daarop dat de Veluwe en Holland onbeschermd waren en ondernam in deze gebieden een plundertocht. Na enige weken sloten de graven vrede met de hertog waarbij graaf Otto 2.500 Mark en graaf Dirk 2.000 Mark losgeld moest betalen.³³ Graaf Dirk sloot daarop ook vrede met de bisschop.³⁴

Allereerst proberen we een antwoord te vinden op de vraag over de datering van het verdrag. In navolging van Obreen, Opperman en Heeringa wordt het verdrag door Fockema Andreae en Van der Linden gekoppeld aan de met de bisschop in het late najaar van 1202 afgesloten vrede.³⁵ Alleen de auteur van het Hollandse oorkondenboek, Koch, plaatst het verdrag in 1200 omdat hij meent dat het verdrag (in de hem bekende uitleg van Fockema Andreae en Van der Linden) te gunstig was voor graaf Dirk om afgesloten te kunnen zijn onder de onvoordelige omstandigheden waarin deze in 1202 in verkeerde.³⁶ Dit is weliswaar een terechte opmerking maar datering van het verdrag in 1200 stuit op het probleem dat geen enkele kroniek melding maakt van een vredesverdrag tussen graaf en bisschop in 1200. Datering in 1202 is veel aannemelijker, gezien de door alle kronieken vermelde oorlog tussen graaf Dirk en graaf Otto enerzijds en bisschop Dirk en hertog Hendrik anderzijds en de in de kroniek van Beke expliciet vermelde vrede tussen graaf en bisschop.

Onze tweede vraag was welke uitleg van het verdrag het meest waarschijnlijk geacht kan worden. Zoals Koch al opmerkt was het gezien de ongunstige situatie waarin graaf Dirk verkeerde niet erg waarschijnlijk dat hij een goede uitgangspositie in de onderhandelingen met de bisschop had. Het verdrag vermeldt dat graaf Dirk op 'verzoek' van de hertog handelt maar dat is waarschijnlijk een beleefde omschrijving van de dwang die de hertog op hem zal hebben uitgeoefend. Dit betekent dat de voor de bisschop minst nadelige uitleg van het verdrag, waarbij het de bedoeling was dat de bisschop de weteringen in eigen land zou aanleggen, het meest aannemelijk is. Hiermee komt dan tevens het argument van Koch tegen de datering van het verdrag in 1202 te vervallen.

Een bijkomend bezwaar tegen de interpretatie van Fockema Andreae en Van der Linden is dat zij er niet in slagen om de drie weteringen aan te wijzen. De Heimanswetering dubbel tellen omdat deze ook wel Woudwetering genoemd wordt lijkt een noodgreep.³⁷ En dan nog is de aanwijzing van de derde wetering weinig plausibel omdat de Oude Wetering en de Goog vermoedelijk door lokale ambachten zijn aangelegd voor hun afwetering op het Leidse Meer.³⁸

Op grond van het bovenstaande kan geconcludeerd worden dat het niet de bedoeling van het verdrag is geweest dat de bisschop de drie weteringen in Holland aan zou leggen en dat het verdrag van 1202 dus niet de basis voor het graven van de Heimanswetering is geweest.

De laatste vraag is dan of het verdrag eigenlijk wel is uitgevoerd. Graaf Dirk overleed namelijk al op 4 november 1203.³⁹ Nog voor hij begraven was huwde zijn dochter Ada met graaf Lodewijk II van Loon. Een aantal Hollandse ridders koos echter Dirks broer Willem als opvolger. Lodewijk kocht de steun van de bisschop Dirk II met een bedrag van 2.000 mark. Ook sloot Lodewijk vóór 23 juni 1204 een verdrag met de bisschop waarin deze hem met Holland beleende en waarin Lodewijk beloofde de Rijn bij Zwadenburg onder geen enkele omstandigheid meer te blokkeren.⁴⁰ Bisschop Dirk trok hierna op 23 juni 1204 naar Mijdrecht en vervolgens brandschattend naar Leiden.⁴¹ Willem week uit naar Zeeland maar in de nazomer keerden de krijgskansen en moest Lodewijk met zijn leger een kamp bij Voorschoten spoorlags ontvluchten. In de paniek verdronken vele manschappen in een meer nabij de Rijn dat de naam Zijl droeg.⁴² Kort daarop kwam een verdrag tussen Willem en de bisschop tot stand dat vrijwel woordelijk gelijk was aan het eer-

he, de Thrente, de Covordia (Hilversum 1989), hoofdstukken 10-22; J. Baerten, *Het Graafschap Loon (11-14^e eeuw)* (Assen 1969), 72-83; G. Smets, *Henri I duc de Brabant* (Brussel 1908), 40-125; O. Opperman, *Untersuchungen zur Nord-Niederländischen Geschichte des 10. bis 13. Jahrhunderts, zweiter Teil, das Grafschaft Holland und das Reich bis 1256* (Utrecht 1921), 34-79; R.P. de Graaf, *Oorlog om Holland 1000-1375* (Hilversum 1996), 312-322.

³⁰ OHZ I, nr. 244.

³¹ *Ibidem*, nr. 245.

³² Opperman (*Untersuchungen*, 41) suggereert dat graaf Dirk door hertog Hendrik met geweld in het kamp van de Welfen werd gedwongen.

³³ *Annales Egmundenses*, 303; *Chronographia*, hoofdstuk LVIII regel 55.

³⁴ *Chronographia*, hoofdstuk LVIII regel 57-58: "In denselven tiden sijn oec verlijct bisscop Dideric van Utrecht ende grave Dideric van Hollant ende sijn vreedelike overeen ghebrocht, die daerna al haer daghe ghetrouwe vriende sijn ghebeleven".

³⁵ Opperman, *Untersuchungen*, 38, noot 1; Van der Linden, *Met erbidigende werking*, 122 noot 10.

³⁶ Zie discussie oorkondenboek.

³⁷ Ook is het onzeker of de benaming Woudwetering in het begin van de dertiende eeuw al bestond. De oudste door mij gevonden vermelding dateert uit 1473 (OAR inv.nr. 15, fo. 44). In een latere vermelding wordt de benaming gebruikt voor de hele wetering (OAR inv.nr. 17, fo. 18 (3-3-1517): Heimans- of Woutwetering). Misschien is de naam Woudwetering pas ontstaan toen er in Es-selijkerwoude bebouwing langs deze wetering ontstond.

³⁸ De Goog is ook wel erg smal om voor een bovenlokale doelstelling gegraven te zijn.

³⁹ *Chronographia* (latijnse versie), caput 63a: "ii nonas novembris" = de dag voor 5 november.

⁴⁰ OHZ I, nr. 267: "quod de cetero nulla unquam occasione Rhenus apud Swathenburg vel alibi abstruetur". Zie ook OHZ I, nr. 268.

⁴¹ *Annales Egmunden-*

der door de bisschop met Lodewijk gesloten akkoord.⁴³ Ook Willem I erkende Holland als leen van de bisschop te houden en beloofde de dam bij Zwadenburg nimmer meer te dichten.

Het lijkt er dus op dat met de dood van graaf Dirk het verdrag van 1202 direct in de vergetelheid is geraakt. De aanleg van weteringen, het verbod om op ongelegen tijdstippen water af te voeren en het recht van de graaf om de Zwammerdam bij overlast te mogen dichten komt in de twee nieuwe verdragen van 1204 niet meer ter sprake. Onlogisch is dit niet, want de machtsverhoudingen waren ten gunste van de bisschop gewijzigd. Het is dus uitermate onwaarschijnlijk dat er na het overlijden van graaf Dirk op grond van het verdrag van 1202 nog weteringen gegraven zijn.

De enige mogelijkheid is dan nog dat de weteringen zijn gegraven in de periode tussen het ondertekenen van het verdrag in late najaar van 1202 en het overlijden van graaf Dirk op 4 november 1203. De auteur van de *Annales* schrijft dat graaf Dirk in 1203 in Dordrecht door een ernstige ziekte getroffen werd, waarna hij de aanwezigheid van zijn broer verzocht om hem de zorg voor zijn dochter Ada op te dragen. Gravin Aleid kwam echter tussenbeide met de bedoeling om haar dochter met de graaf van Loon te verloven en heeft daartoe “alle vorsten van het land aan zich gebonden”.⁴⁴ Ook Beke schrijft in de *Chronographia* dat graaf Dirk in 1203 ziek in Dordrecht verbleef.⁴⁵ Graaf Dirk heeft dus in ieder geval een flink deel van 1203 ernstig ziek in Dordrecht doorgebracht. Het is maar de vraag of de bisschop zich nog geroepen voelde om zijn verplichting tot het graven van weteringen na te komen nadat het nieuws over deze ziekte hem bereikt had. In de winter van 1202/03 zal men niet gegraven hebben vanwege het slechte en koude weer en omdat er enige voorbereidingstijd nodig zal zijn geweest. Dit betekent dat er maximaal acht maanden gegraven is als de werkzaamheden zijn gestopt bij het overlijden van Graaf Dirk en nog veel korter als de werkzaamheden al tijdens het ziekbed van graaf Dirk werden stil gelegd. Het lijkt niet erg waarschijnlijk dat men aan het begin van de dertiende eeuw in een dergelijke periode in staat was om drie weteringen te graven of zelfs alleen maar de ruim vier kilometer lange Heimanswetering.

Het verdrag van 26 januari 1226

Graaf Otto van Gelre was in 1207 overleden en opgevolgd door zijn zoon Gerard V. In 1220 verplaatste graaf Gerard de Rijntol van Arnhem naar Lobith zodat hij ook tol kon heffen over de IJssel en de Waal. Dit was natuurlijk in strijd met de belangen van de in het Oversticht gelegen stad Deventer. Bisschop Otto II klaagde met succes bij de keizer die de tolheffing verbood. Graaf Gerard negeerde echter het verbod zodat het in 1223 opnieuw werd uitgevaardigd.⁴⁶ In 1225 ontstonden schermutselingen omdat graaf Gerard enkele Sallandse ministerialen ondersteunde die in verzet kwamen tegen de bisschop. Al dan niet hiertoe aangezet door graaf Gerard viel graaf Floris IV van Holland de bisschoppelijke tol bij het Gein aan.⁴⁷ De bisschop dreigde het onderspit te delven maar aartsbisschop Engelbert van Keulen wist de partijen in Duisburg tot een akkoord te bewegen, waarbij ook een aantal andere disputen werd geregeld. Op 7 november 1225 werd de aartsbisschop echter vermoord waarna onenigheid over de gemaakte afspraken ontstond.⁴⁸ Een toevallig in Duisburg aanwezige pauselijke gezant, bisschop Koenraad van Porto en San Rufina, werd daarop te hulp geroepen en deed op 26 januari in 1226 in Utrecht uitspraak over de manier waarop de disputen moesten worden opgelost.⁴⁹

Allereerst was in Duisburg overeenstemming bereikt over de gezamenlijke aanleg en onderhoud van zeven sluizen op een plaats genaamd Wendeldijk.⁵⁰ Er was onenigheid welke partij er drie en welke partij daar vier sluizen moest aanleggen en onderhouden. Kennelijk wist bisschop Koenraad ook niet goed wat hij hier mee aan moest want zijn uitspraak was dat vier mannen van graaf Floris en vier mannen van bisschop Otto onderling overeenstemming moesten zien te bereiken over wat er hierover in Duisburg was af-

ses, 319: “Met rooftochten, brandschatting alles vòdr zich uit vertrappend en verzengend kwam hij [= de bisschop] naar Leiden”.

42 *Annales Egmondenses*, 329: “zeer velen van hen zijn in een overijde vlucht en in blinde haast een meer naast de Rijn ingelopen (de bewoners noemen dat Zijl)”.

43 OHZ I, nr. 271 (najaar 1204).

44 *Annales Egmondenses*, 305.

45 *Chronographia*, hoofdstuk LVIII regel 59-60: “In den jaer ons Heren mcc ende iii was grave Dideric tot Dordrecht ende was daer siec totter doot toe”.

46 Stadsarchief Deventer, tg. 0690 (stad Deventer in de Middeleeuwen), inv. nr. 077.

47 *Quedam Narracio*, 39-41.

48 G. Waitz (ed.), *Chronica Regia Coloniensis* (Hannover 1880), 255-257.

49 OHZ II, nr. 452. Een deelvvertaling door Fockema Andrea is te vinden in: S.J. Fockema Andreae, *De uitwatering van Woerden en de geschiedenis der daarop gemaakte bepalingen* (Leiden 1930), 32.

50 “Septem sluse ponende sint in loco qui dicitur Windeldik”.

gesproken. Als de door bisschop Otto aan te leggen sluizen veertien dagen na Pinksteren nog niet gereed waren dan had de graaf het recht de Zwammerdam te dichten. Over een tweede kwestie, de grootte van de opening in de Zwammerdam, werd een soortgelijke uitspraak gedaan: voor Pinksteren diende door de vier mannen van de graaf en vier mannen van de bisschop overeenstemming te worden bereikt. Tenslotte deed bisschop Koenraad nog uitspraak over de ruil van ministerialen tussen graaf Floris en bisschop Otto en stelde hij een regeling voor bezoeken van bisschop Otto aan Friesland vast.

De uitkomst van de beraadslagingen tussen de beide partijen is niet overgeleverd. De kern van de eerste kwestie is echter duidelijk, namelijk dat er op een plaats genaamd Wendeldijk door de graaf en de bisschop zeven sluizen aangelegd en onderhouden moesten worden en dat ieder daarvan ongeveer de helft voor zijn rekening moest nemen.

Waar lagen deze sluizen? Over de Wendeldijk is al veel geschreven.⁵¹ Fruin dacht aan een ononderbroken dijk aan de zuid- en oostkant van het Leidse Meer. De verschillende uitmondingen zoals die van de Lede, de Ade, de Goog en de Oude Wetering zouden dan door de sluizen moeten worden afgesloten. Beekman dacht aan een nog langer traject dat aan de Zuidkant begon bij de geestgronden van Sassenheim en aan de Noordkant eindigde bij het nieuwe meer, waar de dijk aansloot op een oostelijke waterkering. Fockema Andreae vereenzelfigde de Wendeldijk met de Spaarnammerdijk vanwege de drie sluizen die Woerden in de veertiende eeuw in deze dijk onderhield. Henderikx keerde vervolgens terug naar de visie van Fruin en Beekman, onder meer omdat het visrecht in de Spaarnammerdijk aan de graaf toebehoorde terwijl – zoals hierna zal blijken – de visserij van de Wendeldijk de burggraaf toebehoorde. Ook Van der Linden sloot aan bij de visie van Henderikx en concludeerde dat de dijk ergens bezuiden het Leidse Meer moest hebben gelegen. In alle visies is sprake van een langgerekte dijk die zich over enige kilometers uitstrekt waarin de zeven sluizen zijn opgenomen.

Tegen deze visie zijn echter diverse bezwaren in te brengen. De eerste bedenking is dat men er van uit gaat dat de sluizen in de Wendeldijk geplaatst zouden worden. De overeenkomst bevat echter niet de eenvoudige formulering ‘in de Wendeldijk’ maar het meer omslachtige ‘op een plaats genaamd Wendeldijk’. Hiervoor zal niet zonder reden zijn gekozen. Tevens suggereert deze formulering een gebied van beperkte omvang, waarbij een dijk die zich over een afstand van enige kilometers uitstrekt niet goed past. En ten slotte is het niet duidelijk waarom een langgerekte dijk de naam Wendeldijk zou dragen.

Laten we de beschikbare archiefbronnen nog eens bekijken. Op een kaart uit 1647 is op het eiland ‘na de buurt’, gelegen tussen de eilanden Kaag en Abbenes aan de zuidkant van het Leidse Meer (tegenwoordig Aderpolder en gedeeltelijk opgenomen in de Haarlemmermeerpolder), een ‘Wendeldijcks houck’ aangegeven (afb. 3).⁵²

Het Oud Nederlands Woordenboek kent aan ‘wendel’ de betekenis ‘bocht’ toe.⁵³ De Wendeldijk zou zijn naam dan aan deze ‘hoek’ of bocht in de dijk kunnen ontleen, vergelijkbaar met de middeleeuwse naam Wendelnesse voor Puttershoek.⁵⁴ Een alternatieve verklaring voor de naam Wendeldijk volgt uit de oudste gedetailleerde kaart van het eiland, de kadastrale minuut van 1832 (afb. 4). Op het dan al een aantal eeuwen ingepolderde eiland slingert een deel van de dijk nog steeds achter een aantal buitendijkse percelen. Misschien bestond deze situatie ook al in de middeleeuwen op het toen veel drukker bewoonde eiland en boden deze percelen toen plaats aan huizen van vissers of scheepswerven.

Afb. 3. Vermelding ‘wendel dijcks houck op het eiland ‘na de Buert’. Detail uit de overzichtskaart van Rijnland uit 1647. Beeldbank Hoogheemraadschap van Rijnland A-4276.

51 Van der Linden ‘De Oorsprong’, 136-140, geeft een overzicht.

52 Hoogheemraadschap van Rijnland, A-4276.

53 Oudnederlands Woordenboek, lemma wendel (www.inl.nl).

54 R. Rentenaar, ‘Wendelnesse. Bijdrage tot de ontginningsgeschiedenis van de westelijke Langstraat’, *Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam*, 40 (1964), 73-97.

Afb. 4. Kadastrale minuut 1832, Alkemade, Sectie A blad 03. Onderaan de voormalige Wendeldijkshoek.

In 1297 wordt de Wendeldijk genoemd als graaf Jan I aan het klooster van Leeuwenhorst een uiterdijk⁵⁵ van de Wendeldijk schenkt, grenzend aan land dat het klooster al in bezit had.⁵⁶ Ook deze vermelding zou op hetzelfde eiland betrekking kunnen hebben omdat uit een kaartboek uit het begin van de zeventiende eeuw blijkt dat de abdij op dit eiland een perceel land in bezit had dat toen aan een poel gelegen was (afb. 5).⁵⁷ Op 6 juli 1308 gelast graaf Willem III de baljuw van Rijnland het klooster in het bezit van de uiterdijk te handhaven tegen eenieder “uten kercspele ende ute ambochte van Warmonde of anders”.⁵⁸ Ook deze vermelding sluit aan bij een Wendeldijk gelegen op het eiland omdat diverse percelen naast dit eiland tot het ambacht Warmond behoorden.

De Leidse stadssecretaris Jan van Hout vermeldt in 1595 “op grond van getuigenissen van oude luyden” dat de Wendeldijk “gelopen soude hebben deur den ambachte van Alckemade naer Sassenhem toe”.⁵⁹ Ook dat klopt in ieder geval gedeeltelijk want de bewoners van dit eiland (en het naastgelegen Kaag-eiland) behoorden tot de parochie Sassenheim en zullen dus daar de kerk hebben bezocht.⁶⁰ Tenslotte bezat de ambachtsheer van Warmond in de vijftiende en zestiende eeuw nog diverse stukjes Wendeldijk die allen op dit eiland waren gelegen.⁶¹

Alle vermeldingen hebben dus betrekking op het eiland ‘na de buurt’. Misschien was de Wendeldijk niet meer dan een ringdijk op het eiland die achter de buitendijkse percelen om liep. De dijk was in het begin van de dertiende eeuw kennelijk zo bekend dat het in dit verder nog nauwelijks ontgonnen gebied de meest voor de hand liggende topografische aanduiding was.⁶² De zeven sluizen zullen in de diverse wateren (Zijl, Mare, Ade) in de directe omgeving van het eiland hebben gelegen. Uiteraard zullen deze sluizen aan weerszijden aansluiting moeten hebben gehad op een dijklichaam, waarschijnlijk een andere lokale dijk. Op de vraag wat het doel van de sluizen was kan slechts speculatief worden geantwoord, mede omdat het volstrekt onduidelijk is welke omvang het Leidse Meer aan het begin van de dertiende eeuw had. Een hypothese is dat men zich in Leiden dankzij de sluizen kon beschermen tegen opwaaiing van het water in het Leidse Meer bij noordoosten wind en kon profiteren van afwaaiing van het water in het Leidse Meer bij de overheersende zuidwesten wind.

In ieder geval staat wel vast dat de zeven sluizen gelegen waren aan de zuidkant van het Leidse Meer. Omdat de bisschop de helft van de kosten van de aanleg en het onderhoud van deze sluizen moest dragen zal het Woerdense water via deze sluizen het Leidse Meer in zijn gestroomd. Dit betekent dat de kortere verbinding tussen de Rijn en het Leidse Meer via de Heimanswetering, de Oude Wetering en de Goog in 1226 nog niet bestond.

Mogelijke datering voor de aanleg van de Heimanswetering

De vraag is dan of het mogelijk is aan te geven wanneer de Heimanswetering dan wel is aangelegd. Het antwoord is dat dit niet zeker is. De oudst bekende vermelding van de Hei-

55 Buitendijks gelegen stuk land.

56 OHZ IV, nr. 3302.

57 NA, kaartboek Leeuwenhorst 4.VTH-R-111B

58 NA, tg. 3.18.17.01 (Abdij Leeuwenhorst) inv. nr. 28. Zie ook P.L. Müller, *Regesta Hannonensia* (Den Haag 1882), 26.

59 Erfgoed Leiden (EL), tg. 501A (RAL SAI) inv.nr. 5469 (online op www.janvanhout.nl).

60 S. Muller, *Kerkelijke Rechtspraak in het bisdom Utrecht in de middeleeuwen; eerste afdeling, Indeling van het bisdom, 2^e deel*, (Den Haag 1915), 295.

61 EL, tg. 0512 (huisarchief van de heeren van Warmond) inv.nr. 349 (tiendenboek 1462-1579); inv.nr. 65, 66, 69, 70, 76 (diverse rekeningen 1500-1606); Streekarchief Rijnlands-Midden, tg. 170.1.09 (oud-archief Alkemade) inv.nr. 241 (100^e penning 1569); met dank aan mw. C.A.M. van Dijk.

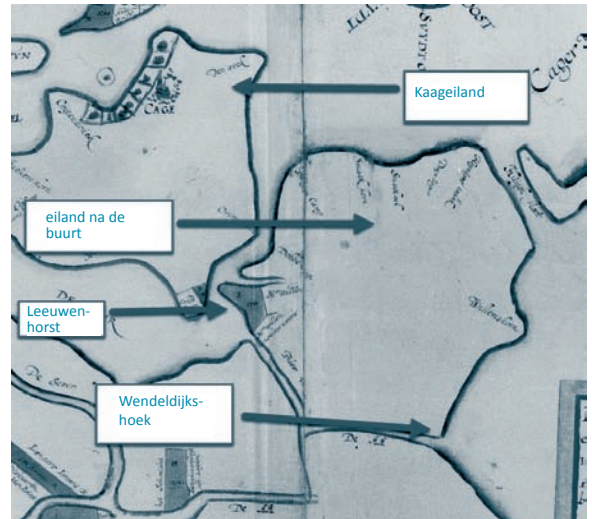
62 De burggraaf van Leiden behoorde tot de getuigen op 26-1-1226 en zal dus ook in 1225 in Duisburg bij de gesprekken aanwezig zijn geweest. Hij kan deze benaming hebben aangedragen.

manswetering is een ongedateerde vermelding in de leenkamer van Hontshol dat Floris van Zwieten beleend wordt met een tiende bij de Claes Heynemanswetering in Oudshoorn.⁶³ Floris van Zwieten wordt voor het eerst vermeld in 1324 en overleed voor 8 mei 1348, zodat de Heimanswetering in ieder geval op die datum bestond.⁶⁴

Er zijn maar weinig oorkondes overgeleverd uit de dertiende en begin veertiende eeuw, dus het is heel goed mogelijk dat er van de aanleg van de Heimanswetering niets is overgeleverd of zelfs nooit heeft bestaan. Misschien werden er alleen documenten opgesteld als er een dispuut geregeld moest worden. Het is bijvoorbeeld maar de vraag of wij nu van de aanleg van de zeven sluizen bij de Wendeldijk op de hoogte zouden zijn geweest als aartsbisschop Engelbert van Keulen niet was vermoord en er daardoor geen onenigheid over de in Duisburg gemaakte afspraken was ontstaan.

Maar misschien hebben we geluk en biedt een oorkonde uit 1310 een aanknopingspunt over de aanleg van de Heimanswetering. Op 27 december van dat jaar gaf graaf Jan II toestemming aan de burggraaf van Leiden om de visserij van de Wendeldijk aan de “heemraders van Sparendamme” te verkopen voor een bedrag van 400 pond “tot s’gemeenlants behouft, datter by ende onder leydt”.⁶⁵ Ook verordonneert de graaf “dat tussen de vier mercken van onse heemraatschap” verboden is te vissen met “trectouwe en drijftouwe, uitgesondert de Sijl en Mare brugge”. Waarschijnlijk is hier sprake van een visserij bij de sluizen van de Wendeldijk, vergelijkbaar met de visserij bij de sluizen van de Spaarndam.⁶⁶ Op basis van een rendement van zes procent kan uit de koopsom de jaarlijkse opbrengst van de visserij worden geschat op circa 25 pond. Ter vergelijking: in 1316 bracht de visserij van de Spaarndam 170 pond op. In 1334 bracht dezelfde visserij 194 pond op, de visserij in het Vroon tussen Leiden en Haarlem 42 pond en de visserij bij Alphen 4 pond 15 schelling.⁶⁷ De visserij van de Wendeldijk was dus geen grote, maar ook geen te verwaarlozen visserij. Het is dan ook merkwaardig dat deze visserij hierna in het geheel niet meer genoemd wordt in de archieven van het hoogheemraadschap van Rijnland. Ook komt de visserij niet meer voor in overzichten van de bezittingen van de burggraaf zodat de verkoop vrijwel zeker is doorgegaan.⁶⁸ De heemraden lijken de visserij dus niet gekocht te hebben om deze – zoals bij de Spaarndam – onder strenge voorwaarden voor een onbelemmerde afwatering te verpachten. Gosses wijst er op dat de meest logische verklaring hiervoor is dat de heemraden de visserij hebben gekocht om deze te beëindigen; er was dus sprake van een afkoopsom of schadevergoeding.⁶⁹

Omdat de transactie plaats vindt “tot s’gemeenlants behouft” ligt het verband met een waterstaatkundige verbetering voor de hand. Misschien is deze verbetering de aanleg van de Heimanswetering geweest. Door de aanleg kon een deel van het af te voeren water via de Heimanswetering, de Goog en de Oude Wetering het Leidse Meer in stromen. Hierdoor zou de wateroverlast voor Leiden en directe omgeving verminderen maar ook minder water door de sluizen van de Wendeldijk stromen. Dit betekende natuurlijk aanzienlijke daling van de opbrengst van de visserij. Deze hypothese wordt ondersteund door de toestemming om met ‘trectouwe en drijftouwe’ in de Mare en de Zijl te vissen: deze wateren waren voor de afwatering kennelijk minder belangrijk geworden. Misschien is de onderhoudsverplichting van de bisschop voor zijn deel van de sluizen bij de Wendeldijk overgegaan op de brug over de Heimanswetering. In het grafelijk archief bevinden zich twee afschrijvingen van de oorkonde van 1226 die door de domdeken van Utrecht op 15

Afb. 5. Kaart van de bezittingen van de Abdij Leeuwenhorst. Op het eiland 'na de buurt' had de abdij een perceel land in bezit gelegen aan een pool. Nationaal Archief, Den Haag, verzameling binnenlandse kaarten, nr. toegang 4.VTH, inv.nr. R-111B.

63 C. Hoek, 'Repertorium op de lenen van de hofstad te Hontshol, 1253-1770', *Ons Voorgeslacht* 27 (1972), 265-266; leen 144.

64 F.J.W. van Kan, 'Het middeleeuwse riddermatige geslacht van Swieten', *Jaarboek CBG* 37 (1983), 46.

65 F. van Mieris Groot *Charterboek der graaven van Holland, van Zeeland, en heeren van Vriesland* (Utrecht 1753) dl. II, 115, 116.

66 P.J.E.M. van Dam, *Vissen in Veenmeren. De sluisvisserij op aal tussen Haarlem en Amsterdam en de ecologische transformatie van Rijnland 1440-1530* (Hilversum 1998), 35-55.

67 H.G. Hamaker, *De rekeningen der grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche Huis* (Utrecht 1876) dl. I, 24, 171.

68 W.H. Lenselink, A.D.A. Monna, *Studies over het Zeeuwsche en het Leidse Burggraafschap* (Groningen 1976), 65-99.

69 I.H. Gosses, 'De vorming van het Graafschap Holland', in: F. Gosses, J.H. Niermeijer (red.), *Verspreide Geschriften* (Groningen/Batavia 1946), 253 noot 3.

oktober 1316 voor gezien zijn getekend.⁷⁰ Hieruit blijkt dat het verdrag van 1226 toen onderwerp van discussie was.

Conclusie

Fockema Andrae en Van der Linden stelden dat uit een vredesverdrag tussen de graaf Dirk VII van Holland en de bisschop Dirk II van Utrecht uit 1202 zou blijken dat de bisschop drie weteringen in Holland moest aanleggen. Eén van deze drie weteringen was de Heimanswetering. Een analyse van de politieke omstandigheden wijst echter uit dat deze uitleg van het verdrag niet erg waarschijnlijk is. Het verdrag kwam tot stand onder regie van hertog Hendrik tijdens of vlak na de gevangenschap van graaf Dirk en het is niet erg waarschijnlijk dat graaf Dirk toen in de positie verkeerde om een dergelijke eis aan de bisschop te stellen. Een andere uitleg van het verdrag, namelijk dat het de bedoeling was dat de bisschop de drie weteringen in eigen land zou aanleggen, is daarom aannemelijker. Een discussie over de uitleg van het verdrag is echter niet eens zo relevant omdat graaf Dirk in 1203 ziek in Dordrecht verbleef en op 4 november zou overlijden. Het is onwaarschijnlijk dat de periode tot het overlijden lang genoeg is geweest voor het graven van de drie weteringen. Na de dood van graaf Dirk is het verdrag in de vergetelheid geraakt.

In 1226 werd een verdrag gesloten tussen graaf Floris IV van Holland en bisschop Otto II van Utrecht waarin onder meer werd bepaald dat ieder voor ongeveer de helft zou meebetalen aan de aanleg en het onderhoud van zeven sluizen bij de Wendeldijk, gelegen aan de zuidkant van het Leidse Meer. Dit betekent dat het Woerdense water toen via deze sluizen zou worden afgevoerd zodat de kortere verbinding tussen de Rijn en het Leidse Meer via de Heimanswetering, de Oude Wetering en de Goog ook in 1226 dus nog niet bestond. Een overeenkomst uit 1310 tussen de burggraaf van Leiden en de “heemraders van Sparendamme” over de afkoop van de visserij van de Wendeldijk is misschien een aanwijzing dat Heimanswetering in die tijd is aangelegd.

70 J.W.J. Burgers e.a., *Registers van de Hollandse Grafelijkheid 1299-1345*, <http://resources.huysens.knaw.nl>, WO29 en WO101.